

Zmaj alakját én úgy őriztem meg magamban — pontosabban: úgy formáltam ki, hiszen három éves sem voltam, amikor Kamenicán sírbatették s így sohasem ismerhettem — úgy formáltam ki, ahogy Jasa Ignjatovics ír róla. Lobogó köpenyű fiatalnak. Tudom, hogy az a szobor, amely itt áll majd Ujvidéken, szobrászművészetünk merész plasztikai-művészi eszközeivel többet kell hogy mondjon, mint amennyit „Bruder Jasa” a még csak kicsírázó zseniből meglátott. Hosszú évtizedeket: költőt, közírót és politikai harcost egyaránt; igen ezt mind érzékeltetnie kell egyetlen szobor-alakban a szobrászművésznak. S hogy ez — állítólag — sikerült is. Májusban már helyén lesz ez a szobor, májusban emlékünnap lesz ország-szerte, Zmaj-ünnepség. Álmodról tehát, hogy lobogóköpenyű fiatalnak lássam szoboralakban, valószínűleg le kell mondanom. Olvasás közben azonban, versfordításait olvasgatva találtam néhány sort, amelyek Ignjatovics megfigyeléseit róla egyenesen ércbeöntik.

Zmaj Petőfi rajongó volt. Arany Jánost is szerette — az ő műveinek lefordítása mennyiségben és művészi teljesítményben kétségtelenül nagyobb —, Petőfivel azonban lelkileg inkább azonosította magát. Egész az átköltés határáig. Egyetlen példát hozok csak fel. Petőfi verse — a XIX. század költőihöz — súlyos és komoly darabja korszaka egész európai lírájának. Benne, mágikus kifejezőerővel egész hitvallása rezonál, egész költői hitvallás. Túllépte a kort, szétörte a költő századának időbeli bilincseit s lett olyan örök emberi dokumentum, amelyet azóta hányszor — százszor és ezerszer — írtak írások homlokára és zászlóra. Egészen természetes, hogy aki úgy szerette Petőfit mint Zmaj, éppen ezt a legjellemzőbb, leg-súlyosabb Petőfi verset ültette át saját írói nyelvére, szerbre.

Ismerjük ezt a Petőfi-verset — s mégsem ismerjük eléggé ahhoz, hogy ne kellene újból elolvasnunk:

*Ne fogjon senki könnyelműen
A hurok pengetéséhez!
Nagy munkát vállal az magára,
Ki most kezébe lantot vesz.
Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmad s örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fát félre tedd.*

*Pusztában bújdosunk, mint hajdan
Népével Mózes bújdosott,
S követte, melyet isten küldö
Vezérül, a lángoszlopot.
Ujabb időkben isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népeket Kánaán felé.*

*Előre hát, mind a ki költő,
A néppel tűzön-vízen át!
Átok reá, ki elhajtja
Kezéből a nép zászlaját,
Átok reá, ki gyávaságból
Vagy lomhaságból elmarad,
Hogy, míg a nép küzd, fárad, izzad,
Pihenjen ő árnyék alatt!*

*Vannak hamis próféták, a kik
Azt hirdetik nagy gonoszán,
Hogy már megállhatunk, mert itten
Az ígéretek földje van.
Hazugság, szemtelen hazugság
Mit milliók cáfolnak meg,
Kik nap hevében, éhen-szomjan,
Kétségbeesve tengenek.*

*Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kánaán!*

*És addig? addig nincs megnyugvás,
Addig folyvást küszködni kell. —
Talán az élet, munkáinkért,
Nem fog fizetni semmivel,
De a halál majd szemünket
Szelíd, lágy csókkal zárja be,
S virágkötéssel, selyempárnán
Bocsát le a föld mélyibe.*

A lobogóköpenyű fiatal Zmaj Jovan Jovanovics, pontosan megérezte hogyan izzik ez a vers emberi és szociális soraival, minden koron át, hogy izzik bele az ő évtizedeibe is: fordításában lendülettel adta a költeményt, csak az utolsó soroknál torpent meg. Mert olyan ez a vers, mint a zászló a korok és emberek felett s Zmaj világképében egy olyan Petőfi élt, aki síron túl ezt a lobogót forgatja. S a síron túl élő Petőfi

— van-e valójában sírja, sohasem tudjuk meg — a Zmaj lelkében élő Petőfi, akár-hogy csóválták is fejüket a filológusok, négy olyan sort mondatott el Zmajjal amely nem a szavaknak s még csak nem is a gondolatnak adta adekvát mását, hanem Petőfi lobogó lelkének. S így született a nagy vers híres változata:

*Al u smrti nagrade će biti,
Tihe suze nakitiće grob, ---
Tad nek peva što kom srce žudi
Onda može kad ne bude rob.*

Azt a rabságot kihangsúlyozó négy sor Zmaj Petőfi-fordításában — azt a négy sort vajjon nem írta volna alá, a nyolcvanas években Petőfi sírontúli lelke? Szinte kísérteties történelmi pontossággal kimutathatjuk, hogy igen. A „nemalkuvó” Petőfiről oldalakat beszélhetnénk itt: „Ady Endre olyan pontos lelki képet adott róla „..... öreg ember vagyok én már s az öregségembe nem igen sikerült sokat átlopnom a fiatalságomból. Hanem a forradalmat ma is olyan bolondosan szeretem, mint valamikor, régen és Petőfi Sándort jobban, Jobban, egyre jobban szeretem, búsabban és irigyebben e darabos, e vad, e mennyien nagyságos suhancot. Nincs egyetlen jó arcképe se, de én látom az ő lázas, paraszti, sovány, fiatal arcát éberem és álmomban és esküszöm, hogy jól látom, jobban mint Jókai ibolyaszemei s jobban mint Barabás Miklós — önmagamnak”.

Igen, Zmaj is a zseni erejével megalkotta a maga Petőfi-képét s mert mélységes szeretetében saját népe iránt e szavak keltettek éppen Petőfi szájáról — a megnemal-kudó Petőfit a versbeli sírbaszállás pillanata előtt, még egyszer megszólaltatta, hogy: szabadság! Minden korok filológusainak meg-hökkenésére, de jogosan és százszor jogosan! Csak négy sort mondatott vele, (csak két sort valójában) — de ezzel az átköltéssel lett ép-pen lelkemben az a bátor lobogóköpenyű örök-szobor, akinek elképzeltém...

①

Gazdag szókinccsű, bővénajú gondolkozó volt Lakatos László — mint alkotó túlságo-san „a közönség izléséhez” alkalmazkodott, magyarul: limonádé regényekkel és kassza-sikerű színdarabokkal tette nevét könnyen felejthetővé (úgy tudom tragikusán fejezte be életét 1944-ben, Pesten). Feljegyzéseiben mégis érdekes vetületeit találtam egy színes egyéniségnek, aki nagyszertűen tudott fél-igazságokat is szavakba burkolni. Komoly irodalmi fórum volt akkortájt az újságok-ban. Néhány sorát jó vastagon szeretném ide-írni és idézni annak bizonyítására, hogy mi-

lyen útvesztőkben bolyongott sokszor az a korszak, az ő korszaka.

A Franklin társulat adta ki 1914-ben „Mély hűrön” című tanulmánykötetét. Ebből idézek:

„Még ha csak a józanság hideg látószögé-ből nézem a dolgokat, még akkor is képte-len vagyok megérteni, mi az ami annyi sok író-t a haragnak, a meggyőződésnek, a hó-bortnak és az érvelésnek harci köntösében üz és hajt a feminizmus ellen. Írók is?”

Kérdem ezeket az írókat, az érzelmes ver-sek költőit és a finoman analizáló regények kigondolóit: láttak-e ők gyakran hűszon fe-lüli férfiembert (hacsak maga is nem író, mű-vész vagy mecénás volt) aki nappali órákban verseskönyvet olvasott vagy aki egy regény olvasása közben elfelejtett ebédelni? Én még alig láttam a maga kenyerét kereső férfit, aki az újságon és az őt érdeklő szakkönyve-ken kívül mást is olvasott volna. Szépirodal-mi munkák olvasásával csak a nők, a gyer-mek és egészen fiatal férfiak jutalmazták magukat. A nők azok, akik után a költők élnek. És itt nem is az anyagi megélésre gon-dolok csak, nem éppen arra, hogy a nők vá-sárolnak könyveket és a napilapok ő miat-tuk közölnek a politikai vezércikk alatt drá-ga pénzbe kerülő szépirodalmi tárcákat. Nem! Arra gondolok most, hogy az író még a szó-nak spirituális értelmében is csak a hölgykö-zönség után, csak az asszonyok és lányok lei-kében, gondolkodási és emlékezési világában él. És, ez egyformán vonatkozik a halott és az eleven írókra. Vörösmarthynak csak úgy mint Krudy Gyulának a nők között van az igazi közönsége, és az író — öntudatlanul persze, sokkal inkább azonos lelki diszpó-zícióknál fogva mintsem tudatos számítással — majd mindig a nőknek ír. A hágy magyar írók közül hamarjában csak egy jött eszünk-be, aki nem így tett, és ez Mikszáth Kálmán volt. Halálában még is adta az arát tehet-sége túlságos masculin voltának. Könyveiben alig adott valamit az asszonyoknak és az asszonyok el is felejtették őt. Elfelejtette őt az író egyetlen igazi közönsége és a Jó-palócok szerzője testi halála után azért halt meg olyan korán másodszor, is a közönség emlékezetében is. Halhatatlansága az ő igen-igen nagy tehetségéhez mérten fájdalmasan rövid volt, szinte csak pillanatokra szűlt. Mi-gy él, a legnagyobb volt, mikor meghalt, mégis elfelejtődött, mert miközben fehér papíros fölé hajolva az írói alkotás óráira kiszakadt a világból, közömbös volt a nők iránt”.

Igen, ezek voltak azok a fél igazságok és áligazságok, amelyek teljes intellektuális fel-fegyverzettséggel mindig bizonyítani tudtak S feltaláltak „elméleteket” — egy egészen

szük kör valószínű analíziseiből kiindulva — feltalálták a masculin és feminin tehetséget. S szembeszegülve például azzal a ténnyel, hogy Mikszáth — masculin ide, feminin oda — életében a legnépszerűbb volt, az utókorra akarták rákényszeríteni, az akkori jelenben nehezen bizonyítható körülményt, hogy tudniillik Mikszáth Kálmán fizikai halálával — feledés borul majd az íróra. Mélységesen lenézve ezzel az utódokat, mélységesen alábecsülve a művészt, a társadalom fejlődését és mindent.

Innen az utókor páholyából mindenki könnyen megállapíthatja, hogy Mikszáth Kálmán ma is a legnépszerűbb, legolvasottabb magyar író. Negyven-ötven évvel halála után. S az olyan kaliberű alkotók mint Látkötos — elméletével együtt —, régen a multba merültek. Kicsit érzem, hogy az ilyen írók elmélete igazolás akart lenni saját művészi posztitúciójukhoz. Hogyhát: kérem mi a hálygközönségnek írunk és ezért a miénk lesz a halhatatlanság.

Nem masculin vagy feminin művészet — igazi művészet, az ami fennmarad.

S ha már a szerencsétlensorsú Lakatos Lászlónál tartunk a maga intellektuális elmékedéseivel, féligazságaival ugyanebből a könyvből idézem egy zágrabi színelőadásról szóló beszámolóját:

„A minap istennek különös kegyelme folytán a zágrabi Nemzeti Színház (Narodno Kazaliste) egyik páholyában ülhettem. Lent, a színpadon, cseh, lengyel, és horvát énekesek „Werther” gyilkolták, a szép lírai operát, amelynek páratlan — hárfát és orgonát revelláló — zenéjéhez Massenet magából Goetheből merített ihletet. Pestén sosem játszik az operának e gyengéd hercegnőjét, megnézem hát ott, ahol isten megengedte, Zágrábban. Láttam a szenvedő goszpodin Werthert mint beretváratlan biedermeier kocsislegényt, Albertot mint suhancot, aki bizonyos alkalmakkor rókavadászaton mint hajtó funkcionálhatna, Lottet mint leányzót, aki éppen most van a cukrászkiasszonyagtól a cocotte-i pályához vezető úton. És azután láttam, nos még, mit láttam? Láttam háromszáz esztendő kosztümjének kibírhatatlan egyvelegét, paniert, merveileuse ökököt, biedermeier cipőt, krinolint, mind ugyanazon az egy szereplőn. Láttam 1912-ből való álló órét, amely a száz esztendő előtti kék frakkos Werther szenvedéseit fölött kegyetgeti a percet, láttam holdsugarat, a melyet a reflektor úgy fektetett le a földre vízszintesen mint valami mángorlára

várakozó nedves, mosott ruhát, láttam Werther asztalán modern vászonkötésű könyvet (talán angol-horvát nyelvtan lehetett), és láttam holdat, amelyik úgy ficánkolt a színpadi túll és kőcfelhőn mint madárka az ágon. És hallottam is sok mindent. Hallottam nyöszörgést, nyivákolást, krárogást, sercegést, operette-kuplézást, sivitást, reszelést, nyögést és mindent, amit nem lett volna szabad hallanom. Hallottam — a felvonások végén — elragadtatt taps-zivatart it.

Magamban pedig ezt gondoltam:

— Ha a törvények megvédenek egy gumi cipősarok-szabadalmat, miért nincs a világon oltalma a művészetnek. Zenélni mindenkinek szabad, aki hegedűt vásárolt a boltban, és énekelni is mindenkinek, akinek isten csak azért adott torkot, hogy a bor és a pálinka lecsúszhassék azon. Egy új cipőcsatt-pátens az szent dolog, de Massenet-hez mindenki hozzányulhat a maszatos ujjával és a maszatos torkával? Hogy engedheti ezt meg isten, az állam és a törvény? A zene miért szabad préda mindenki torka számára, és a finom, a carillon csengésű dallamokat miért nem lehet tokba elzárni a barbárok elől éppen úgy, ahogy a nagy festők műveit elzárják a hozzáférhetetlen nagy angol kastélyok termeiben, hogy ne is gyönyörködhessék a halhatatlan művekben más, csak a kevés lady és kevés úr, aki ihletett magányosságban, ünnepi lélekkel lép be a kastély képtárába, amely szent? ... Miért mindenkié a zene és Massenet, miért nem inkább valamelyik seigneur házi karmesteré? Miért írt operákat mindenki számára? ...

Hogy ebben az írásban mi a legfelháborítóbb? Az a kultúrfőlenyes nyegleség, amelylyel a nagyobb város kritikusa a kisebb város színpadát nézi — vagy nemzeti elfogultság talán, amely pontosan megfelelt az akkori sajtó általános hangjának — nem is tudom. Vagy az, hogy a könyv írója tokba zárta a Massenet-i muzsikát, miután megállapította, hogy saját kultúrfőlenyes fővárosában soha sem hallhatta? Nem is tudom mi a felháborító ebben az írásban, mindenesetre kifejezője egy kornak, 1913-nak. S egy irodalmi lakájhadnak, amely elméleteket gyártott, főlenyeskedni járt idegen kultúrterületekre — miután előzőleg saját kultúrájából egy Mikszáthot sürgősen kidobott —, szóval egy olyan korszak haldoklása, amely már csak kulturális torkokodásnál tartott s ilyen címen, úgy gondolta, mindent, de mindent megengedhet magának.

MAJTÉNYI MIHÁLY